

بررسی میزان گرایش جوانان به قاچاق سوخت و پیامدهای آن بر وضعیت تحصیلی آنها (مورد مطالعه: دانش آموزان متوسطه دوم شهرستان بندر خمیر)

نجم الدین خلاده^۱، محمد یزدانی^۲

^۱ کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشگاه پیام نور (نویسنده مسئول)

^۲ کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، استان هرمزگان

چکیده

قاچاق کالا به عنوان یک پدیده شوم اجتماعی، اثرات بسیار نامطلوبی در زمینه های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و آموزشی دارد. این پژوهش با هدف بررسی تاثیر گرایش دانش آموزان به قاچاق کالا بر وضعیت تحصیلی آنها انجام شده است. تحقیق به روش پیمایشی و با استفاده از ابزار پرسشنامه محقق ساخته بر روی ۱۷۷ نفر از دانش آموزان پسر مقطع متوسطه دوم شهرستان بندر خمیر اجرا شده است. نتایج توصیف تحقیق نشان داد که معدل درسی دانش آموزان پایین بوده است. میزان گرایش دانش آموزان به قاچاق سوخت بالا بوده است. آزمون فرضیه های تحقیق نشان داد که گرایش جوانان دانش آموز به قاچاق کالا با معدل درسی دانش آموزان و گرایش به ادامه تحصیل در مقاطع بالاتر رابطه ای معنادار و منفی داشته است. همچنین گرایش آنها به قاچاق سوخت با احتمال ترک تحصیل آنها رابطه مستقیم و معنی داری داشته است. بنابراین می توان گفت که گرایش و اشتغال دانش آموزان به قاچاق سوخت به طور مستقیم و غیرمستقیم موجب افت تحصیلی و افزایش احتمال ترک تحصیل شده است.

واژه های کلیدی: قاچاق سوخت، وضعیت تحصیلی، ترک تحصیل، افت تحصیلی و دانش آموزان بندر خمیر

مقدمه

قاچاق کالا به عنوان یک پدیده شوم اجتماعی، اثرات بسیار نامطلوبی در زمینه های اقتصادی دارد. قاچاق کالا، یکی از مولفه های مهم فساد اقتصادی است (کهنه پوشی و شایان، ۱۳۹۱). قاچاق کالا اقتصاد کشور را از نظر تولید، سرمایه گذاری، صادرات و اشتغال تحت تأثیر قرار داده و آثار مخربی بر آنها می گذارد. از عمده ترین تأثیرات منفی قاچاق کالا، تأثیرات آن بر سرمایه گذاری است. پدیده قاچاق کالا در کشورهای جهان سوم تحت هدایت و مدیریتی قوی است که البته این هدایت و مدیریت جنبه جهانی و مربوط به امنیت کشورها از بعد سیاسی، اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی دارد و متصل است به قدرتهای استکباری که با هدف سودآوری و غارت منابع ملی کشورهای در حال توسعه و ضربه زدن به سیاست و فرهنگ کشورها، به طور وسیع و همه جانبه این حرکت را آغاز کرده اند و از این طریق منابع کشورها را به غارت می برند (سیف‌الله، ۱۳۸۷: ۵).

پدیده ی قاچاق مرزهای اقتصادی و ملی کشور را تخریب می کند و مانع از بهره گیری مناسب از توانمندی ها و استعدادهای بالفعل و بالقوه ی اقتصادی می شود که یکی از عوامل بر هم زندگی تعادلات امنیتی و اجتماعی و درآمدی است که نگرانی های عمده برای مردم و مسولین و سیاست گذاران کشوری را در بر داشته است (شکیبایی و احمدی، ۱۳۷۹: ۲۱). قاچاق کالا در کوتاه مدت با ایجاد شغلی کاذب راهکاری برای فرار از فقر و بیکاری تلقی می شود اما از آنجا این فعالیت به تولید منجر نخواهد شد، بنابراین در درازمدت قاچاق کالا با تضعیف بنیادهای تولیدی فقر را تشدید خواهد کرد (هوروث، ۲۰۰۷). اولین تهدید قاچاق کالا، موضوع عدم امنیت مردم مناطق مرزی و حاشیه نشین هاست که باید همواره در بین درگیری های نیروهای مبارزه با کالای قاچاق و قاچاقچیان باشند. مسأله بعدی تهدید اقتصادی است که از طریق عدم پرداخت عوارض کالا وارد کشور می شود و ضمن این که باعث می شود کالاهای ساخت داخل بازار خود را از دست بدهند، کارگران نیز ورشکسته میشوند. از نگاه سوم قاچاق کالاهای غیر اخلاقی همچون مشروبات الکلی، لوازم آرایش و ... امنیت اخلاقی را نیز از بین می برد (عیسی آبادی و شاه قلعه، ۱۳۹۱: ۵۵).

قاچاق سوخت در سالهای اخیر در مناطق مرزی و برخی مناطق محروم ایران به عنوان یکی از پدیده های اجتماعی-اقتصادی قابل توجه ظاهر شده است. این پدیده علاوه بر پیامدهای اقتصادی و امنیتی، تبعات اجتماعی گسترده ای دارد که یکی از آنها تأثیر بر زندگی و مسیر تحصیلی نوجوانان و دانش آموزان است (محمدی، ۱۴۰۳). افزایش مشاغل غیررسمی و مخاطره آمیز، دسترسی آسان به منابع درآمد غیرقانونی و تضعیف فرصت های شغلی رسمی در مناطق مرزی، زمینه ای فراهم کرده است تا گروهی از نوجوانان به ویژه دانش آموزان پایه های متوسطه دوم وارد زنجیره های مرتبط با قاچاق سوخت شوند یا زمان و انرژی خود را صرف فعالیت های مرتبط با آن کنند (صادقی و کاظمی، ۱۴۰۲). نوجوانان مناطقی که اقتصادشان مبتنی بر مرز و تجارت مرزی است، در برابر جذابیت درآمدهای سریع و نقدی ناشی از قاچاق آسیب پذیرتر از دیگران هستند. تجربه های محلی و گزارش های رسانه ای نشان می دهد که برخی دانش آموزان به جای ادامه تحصیل یا اختصاص زمان لازم به مطالعه، به انجام وظایف مرتبط با انتقال، بارگیری، فروش یا هماهنگی قاچاق سوخت می پردازند. این تغییر در الگوی زمانی و اولویت ها می تواند پیامدهایی مانند افت تحصیلی، افزایش غیبت، ترک تحصیل و آسیب های روانی-اجتماعی را به همراه داشته باشد (اسمیت، ۲۰۲۴). بنابراین این تحقیق در پی بررسی میزان گرایش دانش آموزان متوسطه دوم بندر خمیر به قاچاق سوخت و تأثیر آن بر وضعیت تحصیلی آنها می باشد.

طبق تعریف سازمان جهانی گمرک قاچاق تخلف گمرکی است شامل جابه جایی کالا در طول مرز گمرکی به روش مخفیانه و به منظور فرار از نظارت گمرکی (نوری، ۱۳۸۲: ۵۰). از دیدگاه حقوق کیفری، قاچاق کالا یک پدیده ی غیر مجاز اقتصادی و مخالف نظم اجتماعی، و با توجه به قوانین مرتبط قابل تعقیب و مجازات است. قاچاق کالا دارای پیامدهای اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و مهمتر از همه اقتصادی است. در زمینه اقتصادی باعث خروج اقتصاد از مسیر سالم و شکل گیری اقتصاد زیر زمینی، کاهش تولید ناخالص ملی و کاهش سرمایه گذاری می شود (خضر زاده و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۹). در شرایط فعلی تعریف قاچاق صرفاً ناظر به مبادی ورودی و خروجی و مرزهای جغرافیایی نمی گردد. بلکه نگهداری و توزیع و حمل کالای فاقد مجوز قانونی در داخل کشور نیز قاچاق محسوب می شود. برخی قاچاق را ورود مخفی کالاها در نظر می گیرند و عده ای نیز قاچاق را فرار از پرداخت مالیاتها به وسیله فریب کنترلرهای مرزی تعریف کرده اند (کهنه پوشی و شایان، ۱۳۹۲: ۵۲). به طور کلی قاچاق کالا شامل دو بخش است، یکی قاچاق کالاهای ممنوع، یعنی کالاهایی که صادرات و واردات آنها ممنوعیت شرعی و قانونی دارند و دیگری قاچاق کالاهای مجاز و مجاز مشروط، یعنی کالاهایی که صادرات و واردات آنها با رعایت ضوابط قانونی امکان پذیر اما به دلیل رعایت نکردن ضوابط قانونی، قاچاق تلقی می شود (مستجابی سرهنگی و صادقی، ۱۳۹۳: ۱۰). قاچاق پدیده مزومومی است که مرزهای اقتصادی و تولید ملی کشور را تخریب می کند و مانع از بهره گیری مناسب از توانمندی ها و استعدادها و بالفعل و بالقوه اقتصادی می شود این پدیده زشت سالهاست که در عرصه ایجاد رانتهای اقتصادی و درآمدهای بادآورده، نقش بسزایی دارد و یکی از عوامل عمده بر هم زندگی تعادلات امنیتی و اجتماعی و درآمدی است چه بسا کسانی که بی هیچ کار و کوششی از این طریق صاحب سرمایه های افسانه ای شده اند و چه بسا انسانهایی که بخاطر رفع نیازهای اولیه معیشتی خود، قربانی این راه گردیده اند.

پدیده قاچاق کالا و یا تجارت زیرزمینی به نقل و انتقال کالا بدون پرداخت عوارض گمرکی و سود بازرگانی گفته می شود. این پدیده یکی از دغدغه هایی است که کشورهای در حال توسعه با آن درگیرند در کشور ما نیز این امر واقعیتی کتمال ناپذیر است که به دلایل مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی آثار نامطلوب و زیان باری را بر نظام اقتصادی کشور وارد می سازد. در این میان نواحی مرزی بدلیل شرایط جغرافیایی خاصی که دور از مرکز کشور واقع گردیده است (شکیبائی و احمدی، ۱۳۷۸، ۱۷۴). انواع قاچاق را می توان به صورت موارد زیر بیان نمود: ۱- قاچاق کالا: خرید و فروش، حمل و نقل و مشارکت در ورود و خروج غیرقانونی کالا. ۲- قاچاق ارز: یکی از بخش های مهم پدیده قاچاق، قاچاق ارز است. پدیده هایی مانند اعتبارت سرگردان، سرمایه هایی که منبع آن ها شفاف نیست، پدیده پول شویی و ... نیز مسائل اختصاصی حوزه قاچاق ارز می باشند که همگی به صورت زنجیره ای، فرایند قاچاق ارز و کالا را تکمیل می کنند. ۳- قاچاق مواد مخدر، سیگار و داروهای روان گردان: قاچاق مواد مخدر از مهم ترین انواع قاچاق در جهان و البته ایران به شمار می رود. ۴- قاچاق نفت و مشتقات نفتی: قاچاق نفت و مشتقات آن را می توان از انواع جرائم بین المللی این جرم محسوب نمود (رحمانی پور و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۶۳).

در دهه های اخیر، بررسی پیوند میان رفتارهای انحرافی-اقتصادی و پیامدهای آموزشی به یکی از محورهای مهم پژوهش های اجتماعی و تربیتی تبدیل شده است. قاچاق کالا به عنوان یکی از اشکال بارز فعالیت های اقتصادی غیرقانونی، نه تنها پیامدهای منفی گسترده ای برای اقتصاد ملی دارد، بلکه در سطح خرد می تواند بر سبک زندگی، نظام ارزشی و مسیر تحصیلی جوانان و نوجوانان تأثیرگذار باشد (عباسی و همکاران، ۱۴۰۰). پژوهش ها نشان می دهند که دانش آموزان ساکن مناطق محروم و مرزی

که با فقر ساختاری، ضعف نظارت اجتماعی و کمبود فرصت‌های شغلی قانونی مواجه‌اند، بیش از سایرین در معرض گرایش به فعالیت‌های اقتصادی غیررسمی از جمله قاچاق کالا قرار دارند (محمدی، ۱۴۰۱).

از سوی دیگر، نظام آموزشی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای جامعه‌پذیری، نقش اساسی در پیشگیری از بروز رفتارهای پرخطر ایفا می‌کند. هرگونه اختلال در پیوند دانش‌آموز با مدرسه، مانند کاهش انگیزش تحصیلی، افت عملکرد آموزشی و ترک تحصیل، می‌تواند زمینه‌ساز ورود او به مسیرهای انحرافی شود (یونسکو، ۲۰۲۱).

گرایش جوانان و نوجوانان به قاچاق کالا، صرفاً یک انتخاب فردی نیست، بلکه حاصل برهم‌کنش عوامل ساختاری، خانوادگی، اجتماعی و روان‌شناختی است. مطالعات داخلی نشان می‌دهد که احساس محرومیت نسبی، مشاهده موفقیت اقتصادی افراد درگیر قاچاق و ضعف پیوند عاطفی با مدرسه، از مهم‌ترین عوامل گرایش دانش‌آموزان به این فعالیت‌هاست (قاسمی و رضایی، ۱۳۹۹).

وضعیت تحصیلی دانش‌آموزان مفهومی چندبعدی است که شامل عملکرد درسی، مشارکت آموزشی، تعهد تحصیلی و پیوند عاطفی با مدرسه می‌شود (فریدریک و همکاران، ۲۰۲۰). افت تحصیلی زمانی رخ می‌دهد که عملکرد آموزشی دانش‌آموز به‌طور معناداری کمتر از توان بالقوه یا عملکرد قبلی او باشد و این افت می‌تواند مقدمه‌ای برای ترک تحصیل تلقی شود (احمدی و همکاران، ۱۴۰۲). ترک تحصیل به‌عنوان یکی از مهم‌ترین چالش‌های نظام آموزشی، پیامدهای گسترده‌ای در ابعاد فردی و اجتماعی دارد. پژوهش‌های جدید نشان می‌دهند که مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی غیرقانونی یکی از عوامل تسریع‌کننده ترک تحصیل در میان نوجوانان است، زیرا این فعالیت‌ها جایگزین هویت تحصیلی شده و مدرسه را به نهادی کم‌فایده در ذهن دانش‌آموز تبدیل می‌کنند (یونسکو، ۲۰۲۲).

نظریه انتخاب منطقی بر این فرض استوار است که افراد پیش از اقدام به رفتار، هزینه‌ها و منافع آن را می‌سنجند و گزینه‌ای را انتخاب می‌کنند که بیشترین سود مورد انتظار را داشته باشد (کورنیش و کلارک، ۲۰۲۱). در چارچوب این نظریه، دانش‌آموزانی که در معرض فقر یا نابرابری قرار دارند، ممکن است تحصیل را فرآیندی زمان‌بر، پرهزینه و با بازدهی نامطمئن تلقی کنند و در مقابل، فعالیت‌هایی مانند قاچاق کالا را به‌دلیل سود اقتصادی سریع‌تر، گزینه‌ای عقلانی بدانند (بیکر، ۲۰۲۰). در چنین شرایطی، سرمایه‌گذاری زمانی و ذهنی بر تحصیل کاهش می‌یابد و دانش‌آموز به‌تدریج از فعالیت‌های آموزشی فاصله می‌گیرد. پژوهش‌های انجام‌شده در ایران نشان داده‌اند که دانش‌آموزانی که وارد فعالیت‌های اقتصادی غیررسمی می‌شوند، انگیزش تحصیلی پایین‌تری داشته و نرخ افت تحصیلی در میان آنان بالاتر است (کریمی و محمدی، ۱۳۹۹).

نظریه فشار اجتماعی که ریشه در آثار مرتن دارد، بیان می‌کند که شکاف میان اهداف فرهنگی جامعه و ابزارهای مشروع دستیابی به آن‌ها، موجب بروز رفتارهای انحرافی می‌شود (اگنیو، ۲۰۲۱). جوانانی که امکان دستیابی به موفقیت تحصیلی و شغلی از مسیرهای قانونی را محدود می‌بینند، ممکن است به راهبردهای جایگزین مانند قاچاق کالا روی آورند. مطالعات تجربی نشان می‌دهد که فشارهای اقتصادی و ناکامی تحصیلی به‌صورت هم‌زمان عمل کرده و یک چرخه معیوب ایجاد می‌کنند؛ به‌طوری که افت تحصیلی، فشار روانی را افزایش داده و این فشار، گرایش به فعالیت‌های غیرقانونی را تقویت می‌کند (میسنر و روزنفلد، ۲۰۲۰).

بر اساس نظریه یادگیری اجتماعی، رفتارهای انحرافی از طریق مشاهده، تقلید و تقویت در بستر روابط اجتماعی آموخته می‌شوند (باندورا، ۲۰۲۱). دانش‌آموزانی که در خانواده یا گروه همسالان خود با افرادی درگیر قاچاق کالا تعامل دارند، به تدریج این رفتار را عادی و حتی مطلوب تلقی می‌کنند. تحقیقات اخیر نشان داده‌اند که قرار گرفتن در شبکه‌های اجتماعی پرخطر، رابطه معناداری با کاهش تعهد تحصیلی و افزایش احتمال ترک تحصیل دارد (وار، ۲۰۲۲). در پژوهش‌های داخلی نیز تأکید شده است که همسالان منحرف یکی از مهم‌ترین پیش‌بین‌های افت تحصیلی در میان نوجوانان هستند (حسینی و رستمی، ۱۳۹۹).

نظریه تعارض نقش بیان می‌کند که ایفای هم‌زمان نقش‌های متعارض می‌تواند منجر به فشار روانی و ناکارآمدی در یکی از نقش‌ها شود. دانش‌آموزی که هم‌زمان نقش تحصیلی و نقش اقتصادی (از طریق قاچاق کالا) را بر عهده دارد، با تعارض جدی میان الزامات این دو نقش مواجه می‌شود. مطالعات نشان می‌دهد که در چنین شرایطی، نقش اقتصادی به دلیل پاداش‌های فوری، غالب شده و نقش تحصیلی تضعیف می‌شود، که این امر به افت تحصیلی و ترک تحصیل می‌انجامد (گود، ۲۰۲۰).

به دلیل اهمیت موضوع، مطالعات متعددی در خصوص تأثیر اشتغال دانش به قاچاق کالا بر وضعیت تحصیلی و ترک تحصیل آنها انجام شده است. رحیمی و کاشانی (۱۴۰۰) در پژوهشی که به بررسی تأثیرات قاچاق بر ترک تحصیل نوجوانان پسر شهرستان میناب پرداخته‌اند، نشان داده‌اند که فقر خانواده، دست‌مزدهای خوبی که برای قاچاق می‌پردازند و هم‌چنین باور خانواده‌های این نوجوانان بر این که تحصیل نمی‌تواند هزینه‌ی مادی خانواده‌ها را برآورده سازد باعث افزایش رو آوردن به قاچاق و ترک تحصیل نوجوانان می‌شود. اسلامی (۱۴۰۳) هم پژوهشی در رابطه با آثار مخرب قاچاق سوخت در آینده دانش‌آموزان مرزی ایران انجام داده است. یافته‌های پژوهش نشان داد که قاچاق سوخت باعث کاهش انگیزه تحصیلی، افزایش ترک تحصیل، ضعف امکانات آموزشی و کاهش توجه والدین به آموزش فرزندان می‌شود. همچنین، پیامدهای روانی مانند اضطراب، ناامیدی و افزایش آسیب‌های اجتماعی در دانش‌آموزان مناطق مرزی مشاهده شد. ریگی کوهه و جلیلی (۱۳۹۷) هم در منطقه مرزی بوم پشت به بررسی تأثیر قاچاق کالا پرداخته‌اند. نتایج تحقیق آنها نشان داد که پدیده قاچاق کالا تأثیرات انکارناپذیر و منفی زیادی بر امر تحصیل و آموزش دانش‌آموزان منطقه در پی داشته است. و باعث افت تحصیلی دانش‌آموزان این منطقه و همچنین باعث ایجاد تفکری منفی نسبت به امر تحصیل و آموزش هم در دانش‌آموزان و هم در والدین آنها شده است.

بندیکت (۲۰۲۳) در مطالعه‌ای به بررسی رابطه‌ی فعالیت‌های قاچاق کالا با یادگیری تحصیلی دانش‌آموزان در درس اقتصاد پرداخته است. این پژوهش از طراحی توصیفی پیمایشی استفاده کرد و ۳۲۰ دانش‌آموز دوره‌ی متوسطه از مدارس مناطق مرزی ایالت اوگان نیجریه را شامل شد. داده‌ها از طریق پرسشنامه مشارکت در قاچاق و آزمون پیشرفت تحصیلی در اقتصاد جمع‌آوری شد. نتایج نشان داد که درگیری دانش‌آموزان در فعالیت‌های قاچاق مانند قاچاق لباس‌های دست‌دوم، تیرهای استفاده شده و سلاح‌های کوچک با افت عملکرد تحصیلی در درس اقتصاد ارتباط منفی معناداری دارد. همچنین نتایج رگرسیون نشان داد که هرچه مشارکت دانش‌آموزان در فعالیت‌های قاچاق بیشتر باشد، عملکرد تحصیلی آنها در موضوع مورد سنجش ضعیف‌تر می‌شود. مورشید و همکاران (۲۰۰۵) به بررسی مبادلات مرزی کامبوج، ویتنام و تایلند پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آنها نشان می‌دهد نواحی که در مجاورت مرز با تایلند قرار دارند، دارای فعالیت بیشتر بوده و در معرض اثرات مثبت زیادی مانند افزایش اشتغال، احساس امنیت روانی، درآمد و منابع و نیز کاهش فقر قرار دارند. فری و بهاگواتی و هانسن (۱۹۷۳) در چارچوب ابزار نموداری نشان می‌دهند که در حالت عدم هم‌زمانی قاچاق و تجارت قانونی، قاچاق کالا به کاهش

رفاه منجر می شود. البته تحت شرایط خاصی امکان افزایش رفاه نیز وجود دارد. این در حالیست که به هنگام وقوع توأمان تجارت قانونی و قاچاق، قاچاق کالا لزوماً رفاه اجتماعی را کاهش می دهد. همچنین بهاگواتی در پژوهش خود به بررسی رابطه بین انگیزه قاچاق و حجم آن پرداخت و به این نتیجه رسید که در اکثر کشورهای دنیا، رابطه بین این دو عامل معنادار نبوده است. شیخ (۱۹۷۴) آثار رفاهی قاچاق را در تحلیل جداگانه ای مورد بررسی قرار داد. وی معتقد است که در حالت همزمانی تجارت قانونی و قاچاق با فرض آنکه قاچاق علاوه بر هزینه های خطر ضبط و مصادره کالاهای قاچاق از همان عوامل تولیدی که در فعالیتهای قانونی مورد استفاده قرار می گیرند، استفاده کند، رفاه افزایش یا کاهش می یابد. همچنین قاچاق، مقدار تولید کالای صادراتی و وارداتی را کاهش می دهد. بررسی دومینگز نشان داد که قاچاق باعث کسری درآمد ملی می شود و بر ساختار داخلی جامعه با ایجاد موسسه های قدرتمند غیرقانونی تأثیر می گذارد و همچنین الگوها و شیوه های مصرف را تغییر می دهد (به نقل از حمیدی و همکاران، ۱۳۹۵).

روش شناسی

تحقیق حاضر یک تحقیق از نوع توصیفی-همبستگی است. روش تحقیق در این پژوهش به صورت پیمایشی است و ابزار جمع آوری داده ها نیز پرسشنامه می باشد. جامعه آماری در تحقیق حاضر در بر گیرنده دانش آموزان پسر مقطع دوم متوسطه شهرستان بندر خمیر می باشد که تعداد آنها ۳۶۱ نفر می باشد که این تعداد از بین دانش آموزان دبیرستان شهرستان بندرخمیر در نقاط مختلف از جمله شهر بندر خمیر، بندر پل، روستاهای کهورستان و کشار بالا در رشته های ریاضی فیزیک، علوم تجربی، علوم انسانی و فنی حرفه ای و کار و دانش انتخاب شده اند. با توجه به حجم جامعه نمونه طبق جدول مورگان ۱۷۷ نفر می باشد و از روش نمونه گیری تصادفی ساده استفاده می شود. در این پژوهش از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. برای تعیین پایایی پرسشنامه تحقیق حاضر روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. مقدار آلفای کرونباخ برابر ۰/۸۲۴ می باشد که نشان از پایایی بالای پرسشنامه تحقیق می باشد.

یافته ها

از ۱۷۷ نفر دانش آموز، تعداد ۵۵ نفر (۳۱ درصد) آنها در رشته علوم تجربی مشغول به تحصیل بودند. تعداد ۴۷ نفر (۲۶ درصد) در رشته علوم انسانی و ۵۵ نفر (۳۱ درصد) آنها در رشته های فنی و حرفه ای و کار دانش مشغول به تحصیل بودند. ۲۵ نفر (۱۴ درصد) نیز در رشته ریاضی فیزیک مشغول به تحصیل بودند. معدل درسی دانش آموزان ۱۴/۶۷ بوده است که نشان دهنده پایین بودن معدل درسی آنها می باشد.

تنها ۷/۵ درصد دانش آموزان گفته اند که اصلاً تمایلی به انجام فعالیت های مربوط به قاچاق سوخت ندارند. ۱۲/۶ درصد هم گفته اند که تمایل کمی به انجام فعالیت های سوخت دارند. ۲۶/۳ درصد هم گفته اند که تا حدودی به انجام قاچاق سوخت تمایل دارند. ۳۱/۷ درصد گفته اند گرایش زیادی به انجام فعالیت های قاچاق سوخت دارند و ۲۱/۹ درصد هم گفته اند که

گرایش خیلی زیادی به قاچاق سوخت دارند. در مجموع می توان گفت که دانش آموزان گرایش زیادی به قاچاق سوخت داشته اند.

از میان ۱۷۷ نفر پاسخگو، تعداد ۱۰۲ نفر (۵۷/۶۲ درصد) از دانش آموزان به فعالیت های مربوط به قاچاق سوخت می پرداختند. ۷۵ نفر (۴۲/۲۷ درصد) هم گفته اند که فعالیت های مربوط به قاچاق سوخت را انجام نمی دهند.

با توجه به جدول زیر ضریب همبستگی بین پیشرفت تحصیلی و قاچاق سوخت برابر ۰/۳۵۴- بوده است که منفی و معنی دار بود. به عبارت دیگر می توان گفت هر چه گرایش دانش آموزان به قاچاق سوخت بیشتر بوده میزان پیشرفت تحصیلی آنها پایین تر بوده و دانش آموزان با افت تحصیلی بیشتری روبرو بوده اند. همچنین ضریب همبستگی بین گرایش به قاچاق کالا و گرایش به ادامه تحصیل در مقاطع بالاتر برابر ۰/۳۷۲- بوده است که منفی و معنی دار بوده است. بر اساس نتایج تحقیق می توان گفت هرچه گرایش دانش آموزان به قاچاق کالا بیشتر بوده میزان گرایش آنها به ادامه تحصیل نیز کمتر بوده است و بالعکس.

ضریب همبستگی بین گرایش دانش آموزان به قاچاق سوخت و احتمال ترک تحصیل آنها در سال آینده برابر ۰/۳۰۱- بوده است که مثبت و معنی دار بوده است. بنابراین با احتمال خطای یک درصد می توان گفت که هرچه گرایش دانش آموزان به قاچاق کالا بیشتر بوده، احتمال ترک تحصیل آنها در سال آینده بیشتر بوده است و بالعکس.

جدول شماره ۱: ضریب همبستگی بین گرایش دانش آموزان به قاچاق کالا و وضعیت تحصیلی آنها

متغیرهای وابسته	ضریب همبستگی پیرسون	درجه آزادی	سطح معنی داری
معدل درسی	۰/۳۵۴**	۱۷۵	۰/۰۰۱
گرایش به ادامه تحصیل	۰/۳۷۲**	۱۷۵	۰/۰۰۱
احتمال ترک تحصیل در سال آینده	۰/۳۰۱**	۱۷۵	۰/۰۰۱

بحث و نتیجه گیری

نظام آموزشی به عنوان یکی از مهم ترین نهادهای اجتماعی، نقش بنیادینی در پرورش سرمایه انسانی و تضمین توسعه پایدار جوامع ایفا می کند. با این حال، در سال های اخیر، پدیده افت تحصیلی و ترک تحصیل دانش آموزان به یکی از چالش های جدی نظام های آموزشی، به ویژه در جوامع در حال توسعه تبدیل شده است. پژوهش ها نشان می دهد که عوامل مؤثر بر افت تحصیلی صرفاً به متغیرهای آموزشی محدود نمی شود، بلکه شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی محیط زندگی دانش آموزان نیز نقش تعیین کننده ای در تداوم یا گسست مسیر تحصیلی آنان دارد (مرادی و همکاران، ۱۴۰۰). در این میان، گرایش جوانان و نوجوانان دانش آموز به فعالیت های اقتصادی غیررسمی و غیرقانونی، از جمله قاچاق کالا، به عنوان یکی از عوامل نوظهور و کمتر بررسی شده، توجه پژوهشگران حوزه تعلیم و تربیت و علوم اجتماعی را به خود جلب کرده است. قاچاق کالا، اگرچه در نگاه

نخست پدیده‌ای اقتصادی و مرتبط با ساختارهای کلان بازار و سیاست‌های تجاری تلقی می‌شود، اما در سطح خرد می‌تواند پیامدهای عمیقی بر سبک زندگی، نظام ارزشی و رفتارهای آموزشی جوانان داشته باشد (احمدی و حسینی، ۱۴۰۱ و بیکر، ۲۰۲۲).

دانش‌آموزان به دلیل قرار داشتن در مرحله حساس رشد روانی-اجتماعی و هویت‌یابی، بیش از سایر گروه‌ها در معرض تأثیرپذیری از فشارهای اقتصادی، الگوهای رفتاری محیطی و شبکه‌های اجتماعی قرار دارند. در برخی مناطق، به‌ویژه مناطق مرزی یا کم‌برخوردار، مشارکت نوجوانان در فعالیت‌هایی نظیر حمل، توزیع یا واسطه‌گری کالاهای قاچاق، به‌عنوان راهی برای کسب درآمد یا کمک به معیشت خانواده، امری عادی و حتی پذیرفته‌شده تلقی می‌شود (قاسمی و موسوی، ۱۴۰۰ و اگنیو، ۲۰۲۰). این امر می‌تواند به تدریج موجب تغییر اولویت‌های فردی دانش‌آموز، تضعیف انگیزش تحصیلی و کاهش تعهد نسبت به نقش دانش‌آموزی شود. این پژوهش با هدف بررسی تأثیر گرایش دانش‌آموزان به قاچاق کالا بر وضعیت تحصیلی آنها انجام شده است.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که گرایش جوانان دانش‌آموز به قاچاق کالا رابطه‌ای معنادار و منفی با وضعیت تحصیلی آنان دارد و به‌طور مستقیم و غیرمستقیم موجب افت تحصیلی و افزایش احتمال ترک تحصیل می‌شود. این نتایج با بخش قابل توجهی از ادبیات نظری و تجربی داخلی و خارجی همخوانی دارد و می‌توان آن را در چارچوب چند رویکرد نظری تبیین کرد.

بر اساس نظریه انتخاب عقلانی، دانش‌آموزان در شرایط محدودیت اقتصادی و فقر فرصت‌ها، میان گزینه‌های تحصیل بلندمدت و کسب درآمد کوتاه‌مدت از فعالیت‌های غیرقانونی دست به مقایسه هزینه-فایده می‌زنند. در چنین شرایطی، قاچاق کالا به‌دلیل بازده مالی سریع، برای برخی نوجوانان جذاب‌تر از سرمایه‌گذاری آموزشی جلوه می‌کند و این امر باعث کاهش انگیزش تحصیلی، افت تلاش درسی و در نهایت کناره‌گیری از مدرسه می‌شود (کورنیش و کلارک، ۲۰۲۱ و بیکر، ۲۰۲۲).

همچنین نتایج در چارچوب نظریه فشار اجتماعی قابل تفسیر است. فشارهای اقتصادی خانواده، احساس نابرابری، ناکامی تحصیلی و محدودیت دسترسی به فرصت‌های مشروع، نوجوانان را به سمت مسیرهای انحرافی اقتصادی سوق می‌دهد. بر اساس این نظریه، گرایش به قاچاق نه صرفاً یک انتخاب فردی، بلکه واکنشی به ساختارهای نابرابر اجتماعی است که هم‌زمان افت تحصیلی را تشدید می‌کند (اگنیو، ۲۰۲۰ و مرتن؛ ۲۰۲۱).

این یافته‌ها همچنین بر مبنای نظریه یادگیری اجتماعی قرار دارد. بر اساس این رویکرد، رفتارهای اقتصادی غیرقانونی از طریق مشاهده و تعامل با همسالان، اعضای خانواده و شبکه‌های محلی آموخته می‌شود. دانش‌آموزانی که در محیط‌هایی زندگی می‌کنند که قاچاق کالا رفتاری عادی یا حتی ارزشمند تلقی می‌شود، احتمال بیشتری دارد که هنجارهای مدرسه‌محور را بی‌اهمیت بدانند و در نتیجه، دچار افت تحصیلی شوند (وار، ۲۰۲۱ و اکرس و سیلرز، ۲۰۲۰). نظریه تعارض نقش توضیح می‌دهد که دانش‌آموزانی که هم‌زمان نقش تحصیلی و نقش اقتصادی غیررسمی را بر عهده می‌گیرند، با تعارض زمانی، روانی و هویتی مواجه می‌شوند. این تعارض، تمرکز تحصیلی را کاهش داده و فرسودگی تحصیلی را افزایش می‌دهد. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که افزایش درگیری در فعالیت‌های قاچاق، با افزایش غیبت از مدرسه، کاهش مشارکت کلاسی و افت نمرات همراه است (استاف، ۲۰۲۰). از منظر روان‌شناختی، گرایش به فعالیت‌های غیرقانونی با افزایش اضطراب، ترس از پیامدهای

قانونی و تعارض اخلاقی همراه است. این عوامل، سلامت روان دانش‌آموز را تضعیف کرده و زمینه افت تحصیلی را فراهم می‌کند (مک لیود، ۲۰۲۲).

یافته‌های این پژوهش نیز نشان داد دانش‌آموزانی که گرایش اقتصادی قوی‌تری به قاچاق دارند، سطح تعهد تحصیلی پایین‌تری از خود نشان می‌دهند که با نتایج پژوهش‌های داخلی همسو است (احمدی و همکاران، ۱۴۰۱؛ رضایی و کریمی، ۱۴۰۲). پژوهش‌های انجام‌شده در مناطق مرزی ایران نیز نشان داده‌اند که ضعف سرمایه اقتصادی و فرهنگی خانواده با افت تحصیلی و ترک تحصیل همبستگی بالایی دارد (قاسمی و موسوی، ۱۴۰۰ و حیدری، ۱۴۰۱). مطالعات داخلی نیز نقش گروه همسالان و الگوهای محلی در تضعیف نگرش تحصیلی دانش‌آموزان درگیر فعالیت‌های غیررسمی را تأیید کرده‌اند (حسینی و رستمی، ۱۳۹۹). پژوهش‌های داخلی نیز نشان داده‌اند که استرس اقتصادی و درگیری با فعالیت‌های پرخطر، پیش‌بینی‌کننده معنادار افت تحصیلی و ترک تحصیل است (مرادی و همکاران، ۱۴۰۰ و شریفی، ۱۴۰۲). در مجموع، نتایج این پژوهش تأکید می‌کند که گرایش جوانان دانش‌آموز به قاچاق کالا پدیده‌ای چندبعدی است که از تعامل عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و آموزشی شکل می‌گیرد و پیامدهای آن محدود به حوزه اقتصاد نیست، بلکه به‌طور مستقیم نظام آموزشی و سرمایه انسانی جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

بر اساس یافته‌های پژوهش، می‌توان نتیجه گرفت که گرایش جوانان دانش‌آموز به قاچاق کالا یکی از عوامل مهم و کمتر مورد توجه در تبیین افت تحصیلی و ترک تحصیل است. این گرایش با کاهش انگیزش تحصیلی، افزایش غیبت، افت عملکرد درسی و در نهایت خروج زود هنگام از نظام آموزشی همراه است. نتایج نشان می‌دهد که سیاست‌های مقابله با قاچاق، اگر صرفاً رویکرد امنیتی و اقتصادی داشته باشند، بدون توجه به پیامدهای آموزشی و اجتماعی، اثربخشی محدودی خواهند داشت. از منظر کاربردی، یافته‌ها بر ضرورت مداخلات آموزشی-اجتماعی هم‌زمان تأکید دارند؛ از جمله تقویت حمایت‌های اقتصادی از خانواده‌های آسیب‌پذیر، افزایش جذابیت و کارآمدی آموزش رسمی، توسعه آموزش‌های مهارتی قانونی و ارتقای سرمایه فرهنگی دانش‌آموزان مناطق پرخطر. همچنین نقش مدرسه به‌عنوان نهاد پیشگیرانه، از طریق شناسایی زود هنگام دانش‌آموزان در معرض خطر و تقویت پیوند مدرسه-خانواده، بسیار حیاتی است.

منابع و مأخذ

- احمدی، حسن؛ و رضایی، فاطمه (۱۴۰۱) قاچاق سوخت و پیامدهای اجتماعی - آموزشی آن در جنوب شرق ایران. پژوهش‌های اجتماعی ایران، ۱۳(۲)، ۱۴۷-۱۷۰.
- احمدی، محمد و حسینی، سارا (۱۴۰۱). بررسی عوامل اجتماعی-اقتصادی مؤثر بر افت تحصیلی دانش‌آموزان. فصلنامه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، ۱۴(۲)، ۴۵-۶۷.
- احمدی، محمد؛ حسینی، سارا و کاظمی، علیرضا (۱۴۰۱). تحلیل جامعه‌شناختی گرایش نوجوانان به اقتصاد غیررسمی. فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران، ۱۶(۲)، ۴۵-۷۲.
- اسلامی، محمد (۱۴۰۳). تحلیل جامعه‌شناختی قاچاق کالا در مناطق مرزی. پژوهشنامه انتظامی حمیدی، غفور؛ لایقی، الهه و جعفرپور، وحید (۱۳۹۵) بررسی آثار و پیامدهای قاچاق کالا بر رونق اقتصادی (مطالعه موردی استان زنجان)، ناشر: اداره کل امور اقتصادی و دارایی استان زنجان

- حیدری، علیرضا (۱۴۰۱). فقر، اشتغال غیررسمی و ترک تحصیل نوجوانان. پژوهش‌های رفاه اجتماعی، ۸(۱)، ۷۷-۱۰۲.
- خضرزاده، اسعد؛ سلیمانی، منصور؛ رضویان، محمد تقی (۱۳۸۹). بررسی قاچاق کالا از مرزهای دریایی جنوب ایران، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، جلد ۱۵، شماره ۱۸
- رحمانی پور، علیر و مرادی دیزگرانی، میلاد (۱۳۹۴) تبیین عوامل مؤثر بر گرایش به قاچاق کالا در استان های مرزی؛ مطالعه موردی استان کرمانشاه، پژوهش نامه مطالعات مرزی، سال سوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۴
- رحیمی، محمد و کاشانی، سارا (۱۴۰۰). بررسی عوامل مؤثر بر ترک تحصیل نوجوانان در مناطق مرزی. مجله مطالعات اجتماعی ایران، ۱۵(۲)، ۱۱۰-۱۲۷.
- رضایی، حسین و کریمی، نسرين (۱۴۰۲) رابطه اشتغال زودهنگام و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان، فصلنامه مطالعات آموزشی، ۱۶(۳)، ۱۱۹-۱۴۰.
- ریگی کوهه، ابراهیم؛ جلیلی، منصوره. (۱۳۹۷). تأثیر پدیده قاچاق بر تحصیل دانش‌آموزان منطقه مرزی بم پشت. در: یازدهمین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی و علوم اجتماعی
- سیف‌اله مراد (۱۳۸۷) قاچاق کالا در ایران، مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهش‌ها.
- شریفی، علی (۱۴۰۲). پیامدهای روانی فعالیت‌های اقتصادی پرخطر در نوجوانان. فصلنامه سلامت روان، ۱۰(۱)، ۵۵-۷۴
- شکيبائی، علیرضا و احمدی، علی محمد (۱۳۷۸) مجموعه مقالات، پژوهشکده اقتصاد دانشکده تربیت مدرس، اداره کل مبارزه با قاچاق کالا ناجا.
- صادقی، محمد و کاظمی، رضا (۱۴۰۲). آثار مخرب قاچاق سوخت بر آینده تحصیلی دانش‌آموزان مرزی ایران. فصلنامه تحقیقات کاربردی در علوم اجتماعی، ۹(۲)، ۸۸-۱۰۳.
- عباسی، مراد و گودرزی، محمود. (۱۳۹۷). افزایش خطر کشف فناوریانه؛ رویکردی نوین برای پیشگیری از قاچاق کالا، فصلنامه پژوهش های اطلاعاتی و جنایی، ۱۳(۲)، ۱۰۳-۱۲۸.
- عیسی آبادی، ابوالفضل و شاه قلعه، صفی الله (۱۳۹۱). ژئوپلیتیک ایران و تاثیر آن بر قاچاق کالا. تحقیقات جغرافیایی، ۲۸(۲)، ۶۸-۴۹.
- قاسمی، مهدی و موسوی، رضا (۱۴۰۰). فقر، اقتصاد غیررسمی و رفتارهای پرخطر نوجوانان. پژوهشنامه علوم اجتماعی، ۱۲(۴)، ۴۴-۲۱
- کریمی، علی و محمدی، رضا (۱۳۹۹). ارتباط اشتغال دانش‌آموزان و عملکرد تحصیلی آنان در مدارس شهری. فصلنامه پژوهش‌های آموزشی، ۸(۴)، ۵۵-۷۲.
- کهنه پوشی، سید هادی و شایان، حمید. (۱۳۹۱). بررسی تاثیرات اقتصادی قاچاق کالا بر شهرهای مرزی مطالعه موردی؛ شهر مریوان. تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۳(۲۹)، ۵۱-۷۳.
- محمدی، علیرضا (۱۴۰۳). پیامدهای اقتصادی و اجتماعی قاچاق سوخت در مناطق مرزی ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان
- مرادی، سمیه؛ احمدپور، محمد و شریفی، لیلا (۱۴۰۰). نقش فشارهای اقتصادی خانواده در افت تحصیلی دانش‌آموزان. مجله روان‌شناسی مدرسه، ۹(۲)، ۸۱-۱۰۳
- مستجابی سرهنگی، حمید و صادقی، محمد (۱۳۹۳) قاچاق کالا در مرزهای دریایی استان هرمزگان و تأثیر آن در امنیت منطقه، فصلنامه انتظام اجتماعی، سال ششم، شماره اول، بهار ۱۳۹۳
- نوری، جعفر (۱۳۸۲). «گسترش قاچاق در بستر نابسامان و سیاست جنایی مقابله با آن»، مجله الهیات و حقوق دانشگاه رضوی (آموزه‌های حقوقی)، سال ۳، شماره ۹ و ۱۰، صص ۱۷۴-۱۴۹.

Agnew, R. (۲۰۲۰). Foundations of strain theory. Oxford University Press.

Akers, R. L., & Sellers, C. (۲۰۲۰). Criminological theories (۷th ed.). Oxford University Press.

Bandura, A. (۲۰۲۱). Social learning theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

- Becker, G. S. (۲۰۲۲). Crime, education, and economic choice. *Journal of Economic Perspectives*, ۳۶(۴), ۴۵-۶۸.
- Benedict, T. A. (۲۰۲۳). Smuggling Activities and School Environment as Correlates of Students' Learning Outcomes in Economics. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, ۷(۰۱), ۵۷۱-۵۸۳. <https://doi.org/10.47772/ijris.2023.7.012047>
- Bhagwati, Jagdish and Hansen, Bent (۱۹۷۳) "A theoretical Analysis of Smuggling". *Quarterly journal of economics*, vol. ۸۷
- Cornish, D. B., & Clarke, R. V. (۲۰۲۱). Rational choice perspectives on youth crime. *Crime Science*, ۱۰(۱۲), ۱-۱۵.
- Fredricks, J. A., Reschly, A. L., & Christenson, S. L. (۲۰۲۰) School engagement. In A. L. Reschly, S. L. Christenson, & C. Wylie (Eds.), *Handbook of research on student engagement* (pp. ۱۵-۳۲). Cham, Switzerland: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-67880-3_2
- Goode, W. J. (۲۰۲۰). A theory of role strain. *American Sociological Review*, ۸۵(۳), ۴۸۳-۴۹۶.
- Horvath, Ratfai (۲۰۰۷), The border effect in small open economies. *Journal of Economic Surveys* ۳۲. ۳۳-۴۵.
- McLeod, J. D. (۲۰۲۲). Social stress and educational outcomes. *Annual Review of Sociology*, ۴۸, ۱۸۱-۲۰۱.
- Merton, R. K. (۲۰۲۰). *Social structure and anomie*. New York: Free Press.
- Messner, S., & Rosenfeld, R. (۲۰۲۲). *Crime and the American dream*. Cengage Learning.
- Murshid, K. A. S., & Sokphally, T. (۲۰۰۵): *The Cross-Border Economy of Cambodia: An Exploratory Study*. Cambodia development resource institute (CDRI).
- Sheikh, Munir. (۱۹۷۴) "Smuggling, Production and Welfare". *Journal of International Economics*, vol ۴
- Smith, D. J. (۲۰۲۱). *Youth, crime and education*. Springer.
- Staff, J., Schulenberg, J., & Bachman, J. (۲۰۲۰). Adolescent work and educational attainment. *Journal of Youth and Adolescence*, ۴۹(۷), ۱۳۰۱-۱۳۱۵.
- UNESCO. (۲۰۲۱). *Youth, education and social risk*. Paris
- Warr, M. (۲۰۲۱). Social networks and delinquency. *Criminology*, ۵۹(۳), ۴۵۱-۴۷۸.